המלחמה נגד ההעפלה בשנים 1948-1945
בהשתקפות התיעוד הבריטי

יש משהו מסוכן, אך גם מרתק בחקר ההיסטוריה בת-זמננו. מי שבוחר לחקור תקופות רחוקות מסתכן לכל היותר בוויכוח עם עמיתיו על פירושם של גווילים עתיקים, שלרוב בני-האדם אין כלל עניין בהם. לא כן הדבר כשאתה בא לחקור ולספר על פרשיות ואירועים שהתרחשו רק לפני כמה עשרות שנים, והנפשות הפועלות עדיין נמצאות עימנו. הרי תמיד יכול לקום אחד מגיבורי התקופה ולומר: "מה אתה בא לספר סיפורים, הרי אני הייתי שם, וראיתי את הדברים מקרוב, או נטלתי חלק פעיל בהם, ואין שום דמיון בין מה שאתה מספר לבין מה שקרה באמת." אבל עימות זה, דווקא, הוא סוד הקסם באותה הרפתקה אינטלקטואלית של חקר ההיסטוריה בת-זמננו, כיוון שיש בה ניסיון לכתוב היסטוריה ולא "סיפורי רשומון".

עלילות ההעפלה שהתרחשו לפני פחות מחמישים שנה הם עדיין, לגבי ההיסטוריון, חומר חי ורוטט, כיוון שרבים מגיבוריהם עדיין חיים עימנו, וסיפוריהם מסופרים מנקודת מבט אישית זו או אחרת.

ישנה ההעפלה מן ההיבט של המעפיל הפשוט - הסיפור של הפליט האלמוני, שעד היום אגב, מעט מאוד מתייחסים אליו, שנדחס לבטן הספינה על תרמילו ומעט חפציו, שהם כל רכושו, והוא מפקיד את גורלו בידיהם של שלושה-ארבעה בחורים צעירים אלמונים, בני-אלים, שאת שפתם איננו יודע, המייצגים לגביו איזו ישות עליונה וערטילאית שנקראה "היישוב", או ה"הגנה", והוא נותן בהם אמון בלתי מוגבל, שבימינו שום חייל לא יתן אפילו לרמטכ"ל.

ישנה ההעפלה של מלווה האנייה, המפקד, אותו פלמ"חניק צעיר בן ה-20, או מעט יותר, המופקד על מאות ולעתים אלפי נפשות, ביניהם נשים וילדים, המסתופפים בספינה רעועה, והוא מתמודד 24 שעות ביממה בבעיות ארגוניות,

כולם לחוף מבטחים.

ישנה ההעפלה מההיבט של איש חמוסד לעלייה ב' - המופקד על רכישת הספינות, הכנתן ושילוחן לדרך, תוך התגברות על אין-ספור מכשולים, ואלה עלילות מחתרת מרתקות כשלעצמן.

וישנה גם ההעפלה, העלייה הבלתי-ליגאלית מההיבט הבריטי - אלה שרדפו ולחמו נגדה ועסקו בציד הספינות וגירוש המעפילים מהארץ. לעתים קרובות אנו מספרים עליהם וחורצים עליהם משפט, מבלי לדעת בדיוק אלו בעיות עמדו בפניהם, מה היו השיקולים שלהם ובאלו מגבלות פעלו. בסופו של דבר חיו אלה הבריטים שקבעו את כללי המשחק שעל פיהם התנהלה ההעפלה, והסיפור יהיה לקוי בחסר אם לא נכיר את חצד שלהם.

כל אחד מגורמים אלה חותיר אחריו את רישומיו, את טביעות אצבעותיו, את עדותו על חלקו באותה סגה מופלאה, ששמה ההעפלה. אנו ההיסטוריונים, החכמים שלאחר מעשה, קוראים לרישומים אלה בעגה המקצועית, מקורות או תעודות ועל פיהן, ורק על פיהן אנו מנסים לשחזר את הסיפור מחדש. ועל פי האתיקה המקצועית שעליה חונכנו, אנחנו מצווים לתאר את הדברים בלי מורא ובלי משוא פנים.

בדרך הטבע אין המקורות והתעודות שנותרו מכסים את כל העלילה, לכן נוצרים לעתים קרובות ניגודים בין הסיפור החווייתי, של מי שנטל חלק בעלילה לבין הסיפור המשוחזר, האובייקטיבי כביכול, של ההיסטוריון, שהוא על-פי-רוב בן תקופה מאוחרת יותר. כך קורה לעתים קרובות, שדברים שרואים מכאן לא רואים משם, ולהפך. בזה אינני בא לטעון שבידי ההיסטוריונים חאמת המוחלטת. אני יכול להרגיע אתכם, חילוקי דעות וזוויות ראייה שונות קיימים גם ביניהם.

אני רוצה להתמקד הפעם בעיקר במלחמתם של הבריטים בהעפלה בשנים 1945-1948, כפי שאני מנסה לשחזר אותה על סמך המקורות המצויים בידינו. חנושא, מטבע הדברים, עשוי לסקרן אתכם, כיוון שיש בו מן החצחה אל עברו

ים, ת דרך חיים

האילתור במובן הנעלה יותר שומע של מוזיקאי כש-אך אלתי נפש ארצה בדרך חיים

שהכל עמד בו בסימן האילתור. אנשי הפלי"ם וה"בסים" במוסד, הרי הם אלפי פורמלית ובררתית. אם לנגדיר כאשר אחד את שיטות התנהגות של המוסד, הרי אנשים המפוזרים על פני ארבע יבשות. שיטות העבודה שלהם היו כשל גנרלים סיניים, כשכל אחד מגדיר לעצמו את תפקידו ומחליט לבדו כמעט כיצד לנהוג בכל מקרה ומקרה. לא הייתה במוסד מסורת עבודת מטה שהיה ניתן להיעזר כמאת בשל האילוצים שפעלו בהם. לא הייתה במוסד תגדרת סמכויות המוסד נוהל על-ידי חבורת אנשים שהיו אמונים על שמירת סוד, ועדיין לא נתפוז מה שקרה במרבתי, על האנייה שנסעתי בה שבעיניים ימים, לא יישתי.

להתראיין על מה שעשו או לא עשו.

אפתח בתיעוד היהודי על התעפלה, זה העומד לרשותנו. התיעוד הוא רב מגוון וגם פרובלמטי. מחד גיסא, מדובר בתנועה המונית של רבבות בני אדם שלא ניתן היה כלל להסתירה. האנשים התבטאו וכתבו. כתבו עליהם בעיתונים. נאמן עליהם בלי סוף; ומאידך גיסא, הם התפעלו על-ידי מחתרת, המוסד לעלייה ב', שהיה לו מעמד אסטונומי מיוחד במינו במסגרת מוסדות הביטחון של היישוב.

המוסד נוהל על-ידי חבורת אנשים שהיו אמונים על שמירת סוד, ועדיין לא נתפוז מה שקרה במרבתי, על האנייה שנסעתי בה שבעיניים ימים, לא יישתי.

להתראיין על מה שעשו או לא עשו.

אפתח בתיעוד היהודי על התעפלה, זה העומד לרשותנו. התיעוד הוא רב מגוון וגם פרובלמטי. מחד גיסא, מדובר בתנועה המונית של רבבות בני אדם שלא ניתן היה כלל להסתירה. האנשים התבטאו וכתבו. כתבו עליהם בעיתונים. נאמן עליהם בלי סוף; ומאידך גיסא, הם התפעלו על-ידי מחתרת, המוסד לעלייה ב', שהיה לו מעמד אסטונומי מיוחד במינו במסגרת מוסדות הביטחון של היישוב.

כתוצאה מכך התחלכתי במשך שנים ברחבנשה שגם אני ידע משהו על התעפלה, עד שנקלעתי למחקר על נושא זה, ופתחתי את התיקים המאובקים הגנוזים בארכיונים השונים, ואז התברר לי שלא זו בלבד שידעתי מעט מאד על התעפלה, אלא שגם חומרים אנו עושים זאת. אם תרצו או לא תרצו, זה כל מה שנותר לדורות הבאים ממעשיכם ומחוויותיכם.

לפני כן תרשו לי ידרי איש מצר. הצד החוויתי של התעפלה אינני זר לי לחלוטין. עליתי ארצה כילד ב-1947 על סיפונה של "גאודור הרצל". זאת חוויית המסע הזה, והקרב על סיפונה של אנייה זאת, מכת הגזים, מול חוף תל אביב, חויתי מקרוב. גם קראתי מעט ממה שהתפרסם בזיכרונות על עליות התעפלה.

- 9 -

לקפריסין, "הנרייטה סאלד", "גוזי", "ל"ג בעומר", "בית עריה", "ל"ג בעומר", "יהודי השנירה", הפלי"ם

בעת מבצע "אגוזי", הוא הוא הנרייטה שם אנית ארבעת אניות המעפילים

הגירוש הראשון לקפריסין, ולאור הניסיון הקודם, של גירוש מעפילי "אטלנטיק" למאוריציוס בנובמבר 1940, נקטו הבריטים באמצעי ביטחון חמורים ביותר. על חיפה הוטל עוצר והוזרמה לתוכה דיביזיה שלמה של חיילים עם שריונית. הדרך לנמל נותקה והוטלה עליו שמירה קפדנית ביותר מצד היבשה והים. הגירוש היה גירוש ראשון, ואנשינו טרם הספיקו להכיר את שיטות האבטחה של האנגלים. אינני צריך לספר לכם עד כמה קשה ומסובך היה ליצור קשר עם האניות הלכודות בכל המחומה הגדולה הזאת ועוד להחדיר לתוכן מטעני נפץ. אף-על-פי-כן בדקתי ומצאתי, שנוצר קשר עם כל ארבע האניות, ולארבעתן הוחדר החומר, כולל הוראות מדויקות כיצד ובאלו נסיבות להפעילו, תוך הקפדה על אמצעי זהירות, לבל יפלו קרבנות מיותרים:

> את החבלה יש לעשות בבטן האניה כמטר מתחת לקו המים, ורק כשעל האנייה יימצאו כ-200 איש. לא לעשות את החבלה כשכל האנשים נמצאים כבר באנייה מחשש לאבדות גדולות... באם החבלה לא תצא לפועל בתוך הנמל יש לבצעה בזמן הירידה בקפריסין.

איזה מידע מספקת לנו העיתונות העברית של התקופה על ההעפלה? כתבו הרבה על נושא זה. אבל זו הייתה כתיבה מגוייסת. העיתונאים כתבו את שרצו שיכתבו, את מה שסיפרו להם. הם לא חקרו ולא בדקו. לא הייתה בימים ההם עיתונות חטטנית כמו זו שבימינו. לא היו, מה שאנחנו קוראים היום "כתבות תחקיר". כתבו יותר על הרצוי מאשר על חמצוי, ולכן האינפורמציה היא לעתים קרובות מטושטשת.

עד כה דיברתי על המקורות הראשונים שנותרו לנו מן התקופה, דהיינו, טביעות האצבעות של אלה שעסקו במלאכה. אעבור עכשיו לעניין ספרי הזיכרונות והעדויות בעל-פה.

כמה מאנשי המוסד לעלייה ב' המרכזיים פרסמו כעבור שנים - אחרי שהתפנו מעיסוקיהם - ספרי זיכרונות על פעילותם בהעפלה. יש בספרים הללו חומר חשוב מאוד. אבל הדברים נכתבו בידי בעלי הדבר, ולכן מטבע הדברים זו עדות סובייקטיבית. במלים אחרות, זו האמת שלהם ולא כל האמת. הם היו מודעים

תוך כדי כך גם הם סגרו איזה חשבון אישי. [illegible], אבל, לעתים יש פרשיות ואנשים שהם כמעט ואינם מזכירים אותם... יש בספרים תאלח משהו מן השיר: "רק על עצמי לספר ידעתי". זו תופעה טבעית ומובנת. אבל אני חייב להודות, כשאני מעיין בספרים האלה, אני נבוך לא פעם. יש בהם תיאורים של עלילות מרתקות, אבל אין בהם כמעט כלום על המעפילים עצמם ואפילו לא על מלוויהם. והרי מדובר ברבבות בני אדם, שעשו את הדרך הזאת בחירוף נפש. וחנה ראו איזה פלא, בין חסעתם מהרכבת לאנייה ועד הבאתם לחופי הארץ הם כמעט התנדפו ונעלמו... ועם זאת, אינני מזלזל כל עיקר בספרות הזאת. להפך, חבל רק שלא כתבו יותר. חנה הלך לעולמו איש כשאול אביגור, שהקדיש את כל חייו לחבאת יהודים ורובים לארץ-ישראל. כל חייו כיחן בקודש חזח של בניין הכוח היחודי: עוד דונם ועוד עץ, עוד יהודי ועוד רובה, והותיר לנו כח מעט בכתובים על מה שעשה בהעפלה. או קחו למשל איש רב-פעלים אחר, דוידקה נמרי. איש רב-תושייה זה, שכוחו היה בעיקר במעשה, ולא בדיבורים, לא הותיר אחריו מאומה בכתובים. כמה חבל.

ולעניין העדויות בעל-פה - מפעל גדול של גביית עדויות מפי פעילי ההעפלה נעשה בשנות החמישים והשישים לקראת כתיבת הספר על תולדות ההגנה. אני חושב שאני מכיר חלק מהקהל שחתאסף כאן בזכות העדויות הללו. יש בהן עדיין מן החומר המשמר את רוח התקופה. אני רק רוצה לקוות שחוקרי חדורות הבאים יוכלו לעמוד על הרוח הזאת. עד כמה שידוע לי, מעטים מכם, אם בכלל, כתבו על ההעפלה - להוציא את לובה אליאב, שלא השתייך בדיוק לפלי"ם - וזה די מובן לי. כשסיימתם את העבודה בהעפלה הייתם עדיין צעירים מאוד והושלכתם מיד למלחמת השחרור ולבניית צה"ל בשנים הראשונות של המדינה. לאחר מכן הייתם גם צריכים לעשות משהו לביתכם. בתנאים כמו שלנו, כאשר אירוע מטורף רודף אירוע מטורף אחר, מי בכלל יכול להתפנות לכתיבת זיכרונות. חוץ מזה, זיכרונות כותבים רק אנשים מזדקנים, ופלמ"חניק, כידוע לעולם אינו מזדקן והוא לנצח יישאר צעיר... מזל שמתי מגד וצוות המתחקרים של ספר תולדות ההגנה עוד הצליחו לדובב אתכם לפני כמה עשרות שנים. אחרת, עוד יכולנו לחשוב שההעפלה מאיטליה התנחלח כמו באידיליה, והיחסים ביניכם ל"זקן", יהודה ארזי ז"ל, היו מתוקנים להפליא...

העלילות, עד שנקלטו בארץ. הם הגיעו לארץ כפליטים והיו צריכים להתתיל בה הכול מן ההתחלה. התל מלימוד השפה העברית וגמור בבניית בית, במובן הפשוט ביותר של מושג זה. הם עשו זאת תוך מילוי כל המצוות: השתתפות בכל המלחמות, כמו החותיקים, רק בתנאים קשים הרבה יותר, עד שלבסוף התמזגו ונבעו בתוך החברה הישראלית. עד אז ריססו אותם ב-D.D.T. יותר מפעם אחת. הם אינם מזכירים זאת, תדשות לבקרים, וזה רק מעיד לזכותם, שהם ועוד יותר בניהם, הצליחו להשתלב בחברה חישראלית ולהיות חלק אינטגרלי ממנה. אבל לא היה להם הזמן וכנראה שגם לא הכוחות להעלות על הכתב את הקטע הזה של הדרך. גם זה תבל מאוד.

כדי לראות את מאבק ההעפלה בפרופורציה הנכונה ובצורה מאוזנת, ולא לספר "סיפורי תסמבה" - בנוסח, כיצד גירשו המחתרות את הבריטים מהארץ - צריך גם להציץ אל המתרחש בצדו השני של ההר, דהיינו לתיעוד הבריטי. היהודים אמנם יזמו את ההעפלה, אבל את מסלול המכשולים על דרכה הציבו הבריטים. הם יצרו את הרצפה שעליה רקדנו כולנו. מלחמתם בהעפלה גם על פי קנה המידה האימפריאלי שלהם, הייתה נושא תשוב ורגיש ולכן היא הייתה מאוד מורכבת, וחייבה מצדם הרבה שיקול דעת פוליטי ומקצועי. הם לא השאירו דבר ליד המקרה או להתלטתו הבלעדית של איזה קצין משטרה או מפקד משחתת. את הכול הפקידו בידי הרמה המדינית הגבוהה ביותר, הקבינט וועדת השרים המיותדת לענייני העלייה הבלתי-ליגאלית.

בעניין האויב שעמד מולנו, אני רוצה להקדים ולומר, שהיה לנו מזל בלתי רגיל, שהעימות היה עם האנגלים ולא עם הצרפתים, או האמריקנים, לא כל שכן, הרוסים. אלה היו מחסלים את ההעפלה במהירות ובברוטליות. תראו כיצד טירפדה צוללת רוסית את אניית המעפיל "סטרומה", בלי כל בדיקה או אזהרה מראש. האנגלים למרות קשיותם, נהגו אחרת, וזו גם הסיבה שהם פירקו את האימפריה שלהם בצורה יותר אלגנטית מן האחרים.

מי ניהל את המלחמה נגד ההעפלה? לשם קביעת המדיניות השוטפת של המלחמה בהעפלה, הייתה קיימת ועדה ממשלתית בין-משרדית מיוחדת שהייתה

נציגי האדמירליות וקובעת [illegible] שלהם, רבת זאת הייתה מקבלת דיוותים מהשטח על ההתפתחות בתנועת ההעפלה ועל הבעיות שהיא יוצרת. לפני גוף זה היו מובאות הצעות שונות לפעולות שיש לנקוט נגדה. חוועדה הייתה דנה בהצעות הללו, מגבשת המלצות ומביאה אותן לחכרעת הקבינט או לוועדת השרים המיוחדת לענייני העלייה הבלתי-ליגאלית. היו נושאים שנידונו בוועדה זאת זמן רב קודם שהותלט להוציאם לפועל, כמו גירוש המעפילים מהארץ, או התזרת מעפילי "אקסודוס" לארץ שעמדו להפליג ממנה. התתלטות שהתקבלו בלונדון היו בגדר מדיניות מחייבת, שיש להעבירה כהנתיות ברורות ומוגדרות לרשויות המבצעות בשטח, דהיינו, ממשלת המנדט בארץ-ישראל וזרועות הביטחון הבריטיים בזירה, הצי והצבא.

משהו לגבי המקורות הבריטיים על מלתמתם בהעפלה. כפי שכבר אמרתי, הבריטים היו הצד היוזם של מלחמה זאת, על-כן עמד לרשותם הרבה זמן לתכנון מראש. זאת, מלבד העובדה שמדובר כאן במעצמה מדינית וצבאית שיש בידיה אמצעים רבים, והיא פועלת כמערכת מסודרת מאוד האמונה על מינהל תקין, ועל דיוות שיטתי ואמין. מדובר במערכת מדינית-צבאית משולבת, בעלת מסורת דמוקרטית בקבלת החלטות, סמכויות מוגדרות ויכולת פיקוח. מבתינה זאת, עיון בתיעוד הבריטי הוא לגבי התוקר בגדר תוויה בלשית-אינטלקטואלית של ממש. אנחנו יכולים לעקוב במדויק מתי נולד רעיון כלשהו, כיצד הוא מועלה על גבי נייר ועובר מפקיד לפקיד, המוסיף בשוליים את הערותיו, עד שלבסוף מתגבשת ההתלטה לפעולה העוברת לדרגים המבצעים בשטת ומתבצעת כרותה. דבר זה ניכר היטב בתזקי-האניות.

כמעט לכל אניית מעפילים שיורטה ונלכדה היה או נמצא עד היום תיק מיוחד בארכיון האדמירליות הבריטית, הכולל בתוכו את הדוחות המבצעיים של מפקדי המשחתות שנטלו חלק בלכידת האנייה. בדות מפורטים פרטי האירועים על פי לוח זמנים מדויק, תוך ציון המקום ופעולות הכוחות המסייעים. בסוף הדוח, מצוי נספח ובו תשדורות האלחוט שהתקבלו במשתתת ושודרו ממנה במהלך המבצע. לעתים קרובות מצורף לתיק גם דוח מסכם של מפקד בכיר יותר, אם זה מפקד השייטת, או אפילו מפקד הצי בזירה ובו מסקנות, לקחים והמלצות לפעולה במשימות דומות בעתיד.

שנשאר, פתות לעיון החוקרים. רק על תלק מאניות המעפילים נשארו תיקים ואילו לגבי התלק האחר נמצא דיוות תלקי או שאין דיוות כלל. יש תיקים שחבריטים התליטו מטעמים שלהם שלא לתשוף אותם עדיין לחוקרים. לגבי פרשת "אקסודוס" הם חשפו רק מקצת מהתיעוד, ואילו מקצתו עדיין נותר תסוי. עם זאת, אני מוכן להסתכן ולומר שגם אחרי שיפתחו את התיקים התסויים לא יתגלו דברים מרעישים שיהפכו את הקערה על פיה. יהיו לבטח גילויים של פרטים נוספים שיעדכנו את המידע שיש בידינו עד היום, אך לא הרבה מעבר לזה. מי שמכיר קצת את התיעוד הבריטי, את שיטת הפצתו וגניזתו, יודע שקשה מאוד להעלים מידע או לסגור אותו הרמטית. מה שסגור בתיק אחד, אפשר לעתים קרובות למצוא, העתק ממנו, בתיק אחר. עם זאת יש ללא ספק תומר, מתיעיני בעיקר, ש"שופץ" או הושמד במהלך השנים. אנתנו מכירים את הדברים ממקומותינו. מוסדות מודיעין אינם אוהבים להשאיר אתריתם עקבות, ובפרט לא עקבות המעידים על שיטות עבודתם, והאנגלים אינם יוצאים מכלל זה.

ובכל זאת, נמצא בידינו מידע העשוי לזרוק אור על שיטות עבודתו של מוסד מודיעיני אתד, לפתות, שפעל נגד התעפלה. אני מתכוון ליתידת ביטתון שדה מספר 317 של הצבא, שאספה מידע על אניות המעפילים, שמפקדה היה הקפטן לינקרט. אינני יודע אם אתם הייתם ערים בשעתו לפעילותה של יתידה זאת בקרבתם. למען האמת בנסיבות שהיא פעלה, הייתם אתם המלווים עסוקים בדרך כלל בדברים אחרים, השמדתם או העלמתם מסמכים, הסתתרתם בסליקים שהכנתם באנייה, או התערבתם בתוך המון המעפילים. אנשי יתידה זאת היו נכנסים לפעולה מייד כשהאנייה הייתה נכנסת לנמל תיפה, והכלניות היו עולים עליה להתליף את תיילי הצי, ומתתילים בהעברת המעפילים לאניות הגירוש. תוך כדי כך היו אנשי היתידה, שהיו לבושים כשאר התיילים, מעודדים את המעפילים לכתוב מכתבים לקרוביהם בארץ ונוטלים אותם מהם, תוך הבטתה שיעבירו אותם לתעודתם. הם היו נכנסים לשיתות עימם ומציעים להם סיגריות, ממתקים ומים. הם גם תיפשו בכליהם כשעברו לאניות הגירוש והתרימו מהם תעודות, תמונות ומכתבים. לאתר מכן היו סורקים את האנייה ואוספים ממנה כל דבר כתוב ומודפס, כולל עיתונים ישנים וספרים. כל התומר הזה היה מועבר למשרדי המודיעין ועל פיו היו מחברים דו"ת מודיעין סטנדרטי, לגבי כל אנייה ואנייה. דו"ת כזה כלל בדרך כלל את

לאיזה תנועות השתייכו, ארצות המוצא שלהם, המראה התיצוני שלהם, האינדוקטרינציה הציונית שעברו, אם הם קנאים יותר או פתות, ועוד פרטים תשובים יותר ותשובים פתות. בדרך כלל אין חדו"תות הללו מצטיינים בתתכום רב. וכי איזה תשיבות מודיעינית יש למשל לידיעה, שהבתורות נראו קצת שמנמנות והבתורים היו בלתי-מגולתים ודיברו תוך נפנופי ידיים. דברים אלה רק מעידים על אורת מחשבתו המתנשאת והאנטישמית של מתבר הדו"ת, שתתימתו מתנוססת על תלק גדול מהדו"תות הללו. במה שקשור למילוי תפקידכם כמלווים ומפקדי האניות זכיתם אצלו בדרך כלל לציונים גבוהים, בעיקר על רמת המשמעת וביטתון חשדה שהצלתתם להתדיר במעפילים שהיו תתת פיקודכם.

אני רוצה לספר כיצד הגיעו לידינו הדו"תות הללו. לבריטים היה קושי רב בפיענות התומר חרב שהצטבר אצלם, בשל ריבוי השפות, והם היו זקוקים למתרגמים, שאותם יכלו לגייס רק בארץ. כאן בא לעזרתם שירות הידיעות של ה"הגנה", שבאדיבותו חרבה דאג להם למתרגמים המתאימים. וכך קרה שדו"תות מודיעין אלה תוברו והודפסו בשתי שפות, באנגלית - בשביל האנגלים, ובעברית - בשביל היהודים. כשאספתי תומר על ההעפלה, מצאתי תלק מהדו"תות העבריים הללו בארכיון ה"הגנה" בבית אליתו גולומב, בתל אביב. לאתר מכן הייתה לי תווייה מיותדת לפגוש את התומר המקורי באנגלית בארכיון הממלכתי הבריטי שבלונדון.

באשר לאמינותו של תתיעוד הבריטי - פקידים וקצינים בריטיים הנתונים לפיקות ציבורי ודמוקרטי תונכו לדוות אמת וזה להם טבע שני. הם גם מתבטאים יפה בכתב. עם זאת, אם מישהו מהם גרם לתקלה או לכישלון בעת מבצע, הוא לא התנדב להודות בכך מייד. זה טבע אנושי, והאנגלים אינם יוצאים מכלל זה. גם אצלם יש נטייה מודעת ובלתי-מודעת לטשטש כישלונות, או לפתות לתלוק באתריות עם אחרים, כמו בדיוותיהם המסבירים מדוע נתרגו באנייה "תאודור הרצל" שלושה מעפילים, ונפצעו כה רבים מירי.

* * *

האנגלים עוד לפני שנחת בחופי הארץ המעפיל הראשון. אור ליום ה-21 באוגוסט 1945 הפליגה מחופי איטליה לארץ-ישראל ספינת-דיג קטנה, שלצורך הפלגה זו הוסב שמה ל"דלין", על שמו של אליהו גולומב ב"הגנה", ועליה 40 איש, כולל אנשי הצוות והמלווים. בכך חידש המוסד לעלייה ב' את ההעפלה אחרי הפסקה של שלוש שנות המלחמה האחרונות. יומיים בלבד לאחר שהספינה יצאה לדרכה הארוכה, ב-23 באוגוסט 1945, עוד בטרם ראו הנוסעים את חופי הארץ, הספיק כבר הפיקוד העליון של הצבא הבריטי במזרח התיכון, להזהיר את הממשלה בלונדון בפני התחדשות העלייה הבלתי-ליגאלית והסכנות הכרוכות בה. במברק שנשלח באותו יום מהמטכ"ל הבריטי בקהיר אל הממשלה בלונדון נאמר:

> עכשיו, אחרי שהסתיימה המלחמה תתחיל בוודאי הסוכנות היהודית לחכור או לרכוש אניות ותחדש את העלייה הבלתי-ליגאלית ותגרום בכך למשבר בארץ-ישראל (בפלשתינה). כאשר האניות יתחילו להפליג קשה יהיה לעצור אותן בלב ים ולמנוע את נחיתת נוסעיהן בחוף. האפשרויות העומדות לפני הממשלה הן שתיים: (א) להתיר לעולים הבלתי-ליגאליים לנחות בחוף ולעצרם. לאחר מכן לשחררם לשיעורים על פי מכסות העלייה הליגאליות המוקצבות. פתרון זה יגרום למחומות בארץ. (ב) למנוע את הפלגת האניות מהנמלים שבהם עולים נוסעיהן. אנחנו ממליצים על הפתרון השני.

מברק זה היה יריית הפתיחה של הממסד הצבאי הבריטי - שמעולם לא הצטיין באהדתו לציונות - במלחמתו נגד העלייה הבלתי-ליגאלית, שעתיד היה לנהל נגדה במשך קרוב לשלוש שנים.

הימים היו ימי חילופי שלטון בבריטניה. את ממשלת הקואליציה של ימי המלחמה בראשותו של צ'רצ'יל מחליפה ממשלת הלייבור בראשותו של אטלי. בעיות רבות מצפות לפתרונן על שולחנה של הממשלה החדשה, ביניהן השאלה הארצישראלית הלוהטת. כבר בראשית דרכה, הממשלה הועמדה בפני תביעה נמרצת של הסוכנות היהודית ושל הנשיא טרומן לפתוח את שערי הארץ בפני אנשי שארית הפליטה באירופה. ביישוב אווירה של ציפייה דרוכה עם סימנים ברורים, שאם הממשלה לא תיענה בנושא העלייה לא יהיה שקט בארץ. לכן אין משום פליאה שבמצב כזה החליטה הממשלה שלא לאמץ בשלב זה את המלצת הפיקוד העליון בעניין המלחמה בעלייה הבלתי-ליגאלית, ובלבד שלא להקדים את העימות

עוד שממדיה של העלייה הבלתי-ליגאלית באותם ימים היו זעירים ביותר.

ההעפלה שהתחדשה בקיץ 1945, מייד אחרי תום מלחמת העולם השנייה, נמשכה ברציפות קרוב לשלוש שנים, עד לסיום שלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל, במאי 1948. במשך תקופה זאת הפליגו להופי הארץ 65 ספינות מעפילים, שהביאו עמן קרוב ל-70,000 איש. מתוכן הצליחו רק 13 ספינות קטנות להסתנן לחוף ולהוריד את נוסעיהן מבלי שהבריטים תפסו אותם. כל היתר נלכדו ונעצרו. מתוך השלוש-עשרה, שמונה הגיעו עד סוף דצמבר 1945. דהיינו בתקופה הראשונה לחידוש ההעפלה, כשהבריטים עדיין לא היו ערוכים לקראתה. שמונה ספינות קטנות אלה הצליחו להנחית בחוף לא יותר מ-1,632 מעפילים מבלי שנתפסו. אך די היה במספר צנוע זה כדי לעורר את שלטונות הביטחון הבריטיים מרבצם.

אף-על-פי שבשלהי שנת 1945 הייתה עדיין ההעפלה המתחדשת בחיתוליה, וממדיה קטנים ביותר, כבר היו בידי הבריטים סימנים לכך שבעקבות הספינות הקטנות יבואו האניות הגדולות. על כן הקדימו להיערך ולתגבר את כוחות הצי והאוויר שלהם באזור, כדי לסגור את חופי הארץ בפני חדירת עולים בלתי-ליגאליים. לקראת סוף שנת 1945 הוצבת בנמל חיפה שייטת בת ארבע משחתות ושתי סיירות שהסתייעו במטוסי חיל האוויר הרבים, שחנו אז בשדות התעופה בארץ, כדי לבלום את העלייה הבלתי-ליגאלית בעודה באיבה. עצם העובדה שהמלחמה נגד העלייה הבלתי-ליגאלית הוטלה על הצי וחיל האוויר המלכותי, תוך הקצאת כוחות כה גדולים למשימה הזאת, היא כשלעצמה, מלמדת על מידת הרצינות שבה התייחסו הבריטים להעפלה ולמלחמתם נגדה.

בליל חג-המולד 1945 הצליחה, ספינת המעפילים הקטנה "חנה סנש", לחמוק מעיניהן הבולשות של המשחתות בים ולהנחית את 242 מעפיליה בחוף נהריה מבלי שייתפסו. בכך הגיעה לקצה שיטת "התגנבות היחידים" של הספינות הקטנות. מינואר 1946 ואילך החל הצי הבריטי ליירט וללכוד את ספינות המעפילים המתקרבות לחוף בזו אחר זו.

תוכנית מגירה דוגמת תכנית התיקושים והמעצרים ב"שבת השחורה".

המעפילים מהארץ לא התקבלה בקלות ולא התקבלה בהסח הדעת. גם לא היתה לבריטים שום הצדקה מוסרית לעצור רבבות מעפילים שמחצית מהם היו נשים וטף כולל נשות ובני המפקדים הבריטיים שהתבקשו לטפל בהם. לעומת זאת, הבריטים הרחיקו לכת בהפעלת אמצעי הענישה הקולקטיבית נגד היישוב היהודי והעלייה במשך תקופת שלטונה בארץ. החלטה זאת היתה המשך המדיניות של שבירת הנועזת המרי הציבורי שהממשלה הבריטית נקטה

אחרי כישלון השיחות המדיניות בין הסוכנות למשלחת הבריטית בלונדון בסבריואר 1947 והחלטתו של בווין להעביר את שאלת ארץ-ישראל להכרעת האו"ם הערכו גורמי המדיניות הבריטי שהיהודים יעשו מאמץ מיוחד להגביר את ההתפלה והם לא טעו. נוכח זאת הכריזו כבר אז העלינו ושר המושבות קריץ-גיבסון, להגדיל את מכסת העלייה הלגאלית משיקולים כ-4,000 עולים בחודש, ניתנה, שאם הסוכנות תהיה עסוקה בבעיות פליטתם של הגרמאטיים. הערכתם היתה, שאם הסוכנות תהיה עסוקה בבעיות פליטתם של התעכבים הבלתי-לגאליים. הם גם האמינו שהגדלת העלייה הלגאלית עשויה להרים פסיקות המתיחות בין היישוב העברי לבין ממשלת המנדט ולחסל בכך על מלחמתה בטרור של ארגוני האצ"ל והלח"י.

ואולם במשרד החוץ לא רצו בכלל לשמוע על ויתור כלשהו ליהודים בעניני עלייה. להגד, דווקא בעת העברת שאלת ארץ-ישראל לאו"ם היה משרד החוץ מעוניין לחזק בזירה הבין-לאומית, וביחוד לערבים, כי בריטניה לא תכנע לטרור של ארגוני הפורשים, ולא לחץ העלייה הבלתי-לגאלית. צריך גם לזכור שכאשר הבריטים החליטו להעביר את שאלת ארץ-ישראל לחכרעת האו"ם, הם עדיין לא חשבו בשום פנים את ארץ-ישראל בשל חשיבותה האסטרטגית במערך המזרח התיכון האימפריאלי. ההעברה אל המשרד החוץ היתה, שבסופו של דבר, תתבטש יצטרכו לקבוע סטטוס-קוו חדש, שייכלול כנראה הגדלה מסוימת של העלייה עלי-ידי תאו"ם לחמשיך לשלוט עוד תקופה ממושכת בארץ-ישראל. במקרה כזה היהודית, ולכן אין להמעדים ולוותר ליהודים כבר בשלב זה.

להגד, דווקא בשהממשלה החליטה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם היא גם החליטה במקביל להגביר ולהחריף את המלחמה נגד העלייה הבלתי-לגאלית, הן בתחומי ארץ-ישראל והן בארצות שמהן הפליגו ספינות המעפילים. דבר שהוליך למסקנתה בפרשת "אקסודוס", וכביישלון הגדול שלה במלחמה בעלייה הבלתי-לגאלית.

במיץ 1946, בימים בהם התפרסמה או נהרקמה תנועת המרי העברי, היה כבר תמסד לעלייה ב' ערוך מבחינה כלים וכוח אדם להחרבת העליה הבלתי-לגאלית. דווקא אז החלה תנועת המעפלה לצבור תנופה, עד כי הסכנה למנוע את מרי עמי של ממש מול חופיה של ארץ-ישראל. היישוב, שלא היה בכוח להתנועת מרי עמי של ממש מול חופיה של ארץ-ישראל. היישוב, שלא היה בכוח מאבק באויבים ימים, אז המאבק האמיתי היה בהעפלה ובכל צמוד להתעפלה, כמו למשל החכלות החכלות הגירוש ובמחנות הריכוז.

חמלחמה שהבריטים ניהלו נגד המעפלה היתה מורכבת ומסועפת הרבה יותר מאבק באויבים ימים, אז המאבק האמיתי היה בהעפלה ובכל צמוד להתעפלה, את גזירות העליה של "הספר הלבן". אז, כאשר עצו להתגבר על המעפילים שחסמו את דרכם אל הצבא בבריטים כדי לאבק בהיאבק מסיבות שונות, ולא מבחינת האשים, צבור של מול מסיבות נפשי בחסדי בוחות שונים, בלתי בחסכול. לא בן אלה שהיו מעורבים ישירות בהעפלה, אמש תמוסד לעליה ב', למנוע את גירוש המעפילים ושחטין בחיפה בכל יכולתם להגיע אל הגירוש בגזרה זו, וכן החליטו

של אותם ימים, מיום כאשר המלחמה כבר הסתיימה למעשה, חיבה חיימה ברית-המועצות ניטרליות, כדי לזוכה אז אויב. אך לזכור כי בסיבות הפוליטיות

באשר לאפשרות של יירוט הפגיעות בלב ים ולהחזרתם לנמלי המוצא שלהם, עד תחילת 1946 פעל עדיין הצי הבריטי לפי תקנות ההגנה נגישת חירום, על פיהן השאירות היו אניות הצי המלכותי לפעמים שתיפוה דגל של מדינה שהיתה בעבר במצב מלחמה עם גרמניה וגיפה ויטרם חתמה עימה חוזה שלום. במקרים כיצוניים ניתן היה לעצור גם אניות שהיפו את דגלי הנוטרליות, כדי לזוכה אז אויב. אך לזכור כי בסיבות הפוליטיות

אחרי המלחמה היה רם ניסיון אחד של התערבות ישירה של כוחות בריטיים, במטה ריבוי לא שלהם, למנוע הפלגת מעפילים. זה היה באפריל 1946 בנמל לה-ספציה שבאיטליה, ושם אחזו הרשויות האיטלקיות בכמה מאניות המעפילים בהוראתו של יחיד ארי. יחד לא חזרו על כך ו מאוד מאוד החברה שהאנגלים לא היו מוכנים לחתנדב להוציא עימם מדינה ושום ,טרוצקי ,לזכור שפתרונות מסוג זה איכם מתאימים לכם, מלחמה. המעפילים בהוראתו של יחיד ארי. יחד לא חזרו על כך ו מאוד מאוד החברה שהאנגלים לא היו מוכנים לחתנדב להוציא עימם מדינה ושום ,טרוצקי ,לזכור שפתרונות מסוג זה איכם מתאימים לכם, מלחמה.

כפי שכבר הוזכר לעיל, היה ניסיון מבריח ביותר מבחינתם היה לשים קץ לפעילות הבלתי-לגאלית על ידי מניעת הפלגתן של ספינות המעפילים מנמלי היציאה שלהן. אם באמצעים דיפלומטיים או אפילו בהתערבות ישירה של הכוחות הבריטיים במקום שהדבר אפשרי. אפשרי גם היתה קיימת בשנה הראשונה לאחר המלחמה נוסעיהן לנמלי המוצא שלהן. הצעות כאלה ואחרות הועלו ונדונו לא אחת בדרגים הגבוהים בממשלה הבריטית ונדחו.

יחוגי הבריטים הבכירים בממשלה הבריטית ונדחו.

כפי שכבר הוזכר לעיל, היה ניסיון מבריח ביותר מבחינתם היה לשים קץ לפעילות הבלתי-לגאלית על ידי מניעת הפלגתן של ספינות המעפילים מנמלי היציאה שלהן. אם באמצעים דיפלומטיים או אפילו בהתערבות ישירה של הכוחות הבריטיים במקום שהדבר אפשרי. אפשרי גם היתה קיימת בשנה הראשונה לאחר המלחמה נוסעיהן לנמלי המוצא שלהן. הצעות כאלה ואחרות הועלו ונדונו לא אחת בדרגים הגבוהים בממשלה הבריטית ונדחו.

צינור-קיצוני מנסה להיבנות ממצוקתם של פליטים שרידי השואה, כזה לסחוט נאלצו להודות שבמהותה העלייה הבלתי-לגאלית היא בעיה חומרתית ש"ש ויתורים מדיניים מרחיקי לכת. בתרון הכולל של שאלת ארץ-ישראל. אבל בינם לבין עצמם למצוא לה פתרון. ולכן כלל וכלל לא חשוב היה מה הבריטי עליה כפי חוץ.

חשיבות עם פליטים אלה בארצות חיעדיו את הבריטים החם הקמיד את מלחמתם אותו. כך נותרה בעיית בריטית בשאת בריטי החלטי לאסור את מלחמתם משלהם בימים החם, וחם לא חיפשו לעצמם צרות נוספות של היהודים כדי לפתור

יחעקבת בריטית בעייתי.

אך לא בזה היה עיקר הקושי של הבריטים. גם אם היו מחליטים ליירט את ספינות המעפילים בלב ים, עדיין לא היו בנמצא הספינות הדרושות לאחר מכן עם שהבריטים תפסו את המעפילים בלב ים, הרי היה צורך להעבירם לחופי ארץ-ישראל. אבל הבריטים לא רצו בשום אופן שיתגלע סכסוך מזוין עם היישוב היהודי בארץ-ישראל, שכן הם ידעו היטב שהיישוב היהודי יתנגד בכל כוחותיו לכל ניסיון לכפות עליו את הפליטים. ואכן, כאשר הבריטים החלו לבסוף לאסור את מלחמתם בפליטים יהודים, הם נתקלו בהתנגדות עזה מצד היישוב היהודי בארץ-ישראל.

[illegible] שהוכתבו על ידי הבריטים
וניצלו את רגישותם לדעת הקהל עד תום, כפי שהעיד על כך שאול אביגור עצמו.
קבלת כללי המשחק של הבריטים חייבה גם את אנשי המוסד כמו גם את אנשי
הפלמ"ח שפעלו תחת פיקודם לנהוג בריסון עצמי בעת ההתנגשויות עם הבריטים,
כדי לא לספק להם עילה לגרום לקרבנות מיותרים, דבר שבסופו של חשבון עלול
היה להיות בעוכרי ההעפלה.

אני חייב לציין שלפרשת "פאטריה" הייתה השפעה טראומתית ביישוב,
ובייחוד על כמה מראשי המוסד לעלייה ב' שהיו מעורבים בה ישירות, כמו שאול
אביגור ודוידקה נמרי. חווייה זאת השפיעה ללא ספק על חלכי הרוח בקרבם בעת
קביעת מדיניות המאבק באניות והצבת קווים אדומים שאין לחצותם. דבר זה
מסביר גם את האבידות המעטות יחסית בקרב המעפילים.

במלחמה זו נגד העלייה הבלתי-ליגאלית השתדלו הבריטים שלא להשאיר
דבר ביד המקרה. ככל מלחמה, גם המלחמה נגד ההעפלה הייתה מושתתת קודם
כל על עבודת מודיעין שיטתית ומקיפה. כדי לא להיות מופתעים חדשות לבקרים
על ידי ספינות שונות ומשונות המגיחות מן הים ומחליקות לחוף, חייבים היו
הבריטים לפרוש רשת מודיעין נרחבת בארצות שבהן חייתה פעילות של העלייה
הבלתי-ליגאלית. הם התחקו אחרי רכישת האניות על ידי המוסד, מקורות המימון
שלו ודרכי העברת הכספים לידיו. הם עקבו במספנות אחרי התקנת הספינות
למשימתן החדשה, צילמו אותן, אספו מידע שיטתי על מספר המעפילים
הפוטנציאליים בפרקי הזמן השונים, תוך ניסיון להעריך תוך כמה זמן יגיעו לחופי
הארץ. באיסוף מידע זה עסקו רשויות שונות: נציגויות קונסולריות, סוכנים
שכירים וקציני ביון שהוצבו בנמלי איטליה ויוון. מהארץ נשלחו אנשי בולשת
שידעו את השפות בהן דיברו המעפילים. הם עקבו אחרי תנועותיהם ופעילותם של
אנשי המוסד בארץ ובייחוד בחוץ לארץ. גם בקרב המעפילים באניות נשתלו פה
ושם מלשינים. באופן כללי אפשר לומר, שבידי הבריטים היה מידע רב על ארגון
תנועת ההעפלה ואין בכך פליאה. בסיכומו של דבר מדובר בתנועה המונית של
רבבות אנשים, מארצות שונות ומשכבות חברתיות שונות שעשו את דרכם דרך
גבולות של מדינות ריבוניות והתרכזו במחנות העקורים למיניהם, שהיו מוכרים
היטב לסוכנויות הביון השונות שפעלו אז באירופה. מה שדווקא מפתיע יותר הוא,

שלמרות הכרתם את הסיניות [illegible]
היציאה שלהן, לא ידעו תמיד את מועדי ההפלגה.

כדוגמה אפשר להביא את ארבעת ספינות המעפילים שנוסעיהן היו הראשונים
שגורשו לקפריסין במבצע "איגלו". על פי התכנית היו מיועדים להיות ראשונים
לגירוש מעפילי "ההגנה" ו"החייל העברי" שהוחזקו במעצר בנמל חיפה שבועיים
ימים לקראת הגירוש, אלא שבאופן מפתיע גילו סיורי האוויר עוד ארבע ספינות
מעפילים בלב ים, "יגור", "הנרייטה סאלד", "כתריאל יפה", ו"כ"ג יורדי הסירה".
הספינה החמישית, "עמירם שוחט", שהייתה במעקב, דווקא היא הצליחה לחמוק
ולהוריד את אנשיה בחשאי בחוף בלי שייתפסו, מסיבה מאוד פרוזאית, רשלנותו
של מפקד המשחתת שהייתה בסיור בסביבה הקרובה למקום הנחיתה...

עד אוגוסט 1946, לפני שהוחל בגירושים לקפריסין, לא התנגדו המעפילים
למעצרם וציפו להוראות השלטונות. מצב זה השתנה כשהוחל בגירושים. מתקופה
זאת ואילך היו הוראות קבע ברורות למלווים: יש לארגן את המעפילים להתנגדות
בכוח, ללא נשק חם כמובן, ללכידת הספינות, לעליית חיילים עליהן ולהתנגדות
פסיבית להעברתם בנמל לאניות הגירוש.

ספינות המעפילים הרעועות והאיטיות המלאות על גדותיהן אדם, לא היו
כמובן יריב שווה ערך למשחתות ולנחתים חבריטיים. אבל הן גם לא היו סתם
ספינות מבריחים שניתן היה ללכוד אותן באמצעים ושיטות משטרתיות רגילות.
התנגדות המעפילים על הספינות זכתה בזמנה לכיסוי אוהד בעיתונות העולם. היה
גם מי שדאגו שעיתונאים אוהדים יתלוו לספינות המעפילים-בים ושיהיו נוכחים
בנמל חיפה בעת גירוש המעפילים מהארץ, דבר שחייב את החיילים הבריטים
לנהוג בריסון עצמי, כדי לא לגרום לקרבנות מיותרים. עם זאת, היה לבריטים
חשוב מאוד, מבחינה מדינית ומבחינה יוקרתית, למנוע מספינות המעפילים להגיע
לחוף ולפרוץ את החסגר. לשם כך פיתח הצי הבריטי שיטות מיוחדות ללכידה
פיסית של ספינות המעפילים, שיטות אשר שוכללו עם הזמן תוך התבססות על
ניסיון מצטבר. מדובר כמובן בלכידת הספינות בלי לפתוח עליהן באש מטווח
רחוק, דבר שעלול היה לגרום לתוצאות קטלניות.

אחרונות שיבכו וגו עניינו ומצבם עם מאגם עוכרים לפעילות כוחות
עזרה לאזרחים בצד.

עניינו.

במרכז ראשי ובמם בחשאי לחלילים נוח אם ואחים לקיץ את ובכי .יבשה על חלון השמיים ברקים ליבשה ,יבשה ומלון ,ומלון דשא ליבשה ,יבשה ומלון ,ומלון דשא ליבשה ,יבשה ומלון ,ומלון דשא

תייבים לציין שבכל הקשור להצלת אנשים הנמצאים בסכנת חיים בלב ים, נהגו הבריטים על פי מיטב המסורת הג'נטלמנית כאומה של יורדי-ים. בתקופת ההגליות לקפריסין כאשר היה צריך ללכוד את הספינות ולעצרן בכוח נוכח התנגדותם של המעפילים נזקקו הבריטים לפחות לשתי משחתות כדי ללכוד ספינת מעפילים אחת. ברוב המקרים השתתפו במבצע מעין זה שלוש משחתות ויותר, תלוי בגודל ספינת המפעילים ובנסיבות לכידתה. ריכוז כוח גדול כזה סביב הספינה העלובה נועד בראש ובראשונה, כפי שכבר הזכרתי, לחסום פיסית וללא אש, את המשך התקדמותה לתוך, ולהבטית עתודה של כלי שיט במקום לצרכי הצלה, והיה ובתוך מהלך ההשתלטות על הספינה יקבה אסון ויצטרכו להגיש עזרה ולפנות ממנה נפגעים. או במקרה גרוע יותר אם הספינה תתהפך יצטרכו למשות ניצולים. מסיבה זאת המשיכו המשתתות ללוות גם את אניות הגירוש עם המעפילים לקפריסין, למקרה ומישהו מהמגורשים יתבל באנייה בדרכה. עם כניסת הספינה לתחום המים הטריטוריאליים הייתה המשחתת המתלווה מצווה עליה לעצור, וכשלא נענתה היה מתחיל תהליך לכידתה בכוח.

בדרך כלל היו מסתערות לעברה שתי המשתתות שמאחור כשהן "רצות" במקביל מן הירכתיים לאורך הדפנות לעבר החרטום ונוגחות בה. תרגיל זה של "הריצה" לאורך הדופן נועד לעצור את הספינה או לפחות להאט את מהלכה כדי להנחית עליה צוותי השתלטות. הנגיחה בדופן נועדה לזעזע את הספינה כדי שזו תאבד את יציבותה ולהפיל את המעפילים שעל הסיפון שעמדו הכן לבלום בגופם את ההסתערות של הנתתים. תוך כדי ריצתם לאורך הדופן היו צוותי ההשתלטות מזנקים מהמשתתות אל הספינה בחיפוי סילוני מים ופצצות של גז מדמיע ומסתערים כדי לכבוש את נקודותה שליטה באנייה: גשר הפיקוד, החגה, וחדר הקשר, ולאחר מכן תדר המכונות שמתתת לסיפון.

המשתלטים על הספינה היו נחתים בעלי כושר גופני מעולה, אשר הוכשרו בקורסים מיוחדים למשימה זאת בבסיס הצי שבמלטה. על פי התיעוד הבריטי עברו את הקורסים הללו למעלה מאלף נחתים על קציניהם. גודלה של יתידת ההסתערות על ספינת המעפילים לא היה קבוע. בדרך כלל היא נעה מעשרות

בכיבוש הספינה "ארבע חירויות", שחייתה הראשונה שנכבשה תוך כדי שיוטח לעבר החוף, השתתפו תשעים נתתים בפיקודם של שישה קצינים שנחתו עליה משתי משחתות במקביל. ההשתלטות על הספינות הייתה מתבצעת בכל תנאי מזג האוויר, ביום ובלילה. ההשתלטות בלילה לאור זרקורי המשתתות הייתה עדיפה. היא חייתה מרשימה ואפקטיבית יותר, כיוון שאור הזרקורים היה מסנוור את המעפילים שעל הסיפון והנחתים יכלו להגיע אליו מבלי להיפגע על ידם.

הנתתים המסתערים היו חמושים בדרך כלל באלות ובמגינים קטנים, רימוני גז מדמיע ובנשק קל, תת-מקלעים ואקדחים להגנה עצמית. בדו"חות ההשתלטות של אנשי הצי הבריטי, כמו גם בדו"חות של מלווי ספינות המעפילים שהשתמרו, ישנם תיאורים רבים ומפורטים על לכידת ספינות המעפילים השונות. ספינה ספינה ומאבקה המיוחד.

זה עשוי אולי להישמע גרוטסקי, אבל המשימה המבצעית העיקרית של הצי הבריטי בים התיכון אחרי המלחמה הייתה ציד ספינות המעפילים. עשרות משחתות היו מעורבות בציד הזה, ועל זה שרף הצי הבריטי את מעט חדלק שהוקצב לו אז לצרכי אימונים. ריבוי ספינות המעפילים ותכיפותן חייב אותם להגביר את הסיורים האוויריים והימיים כדי למנוע את פריצת החסגר. עיון בפרוטוקולים מדיוני הצמרת הביטחונית הבריטית בארץ-ישראל מגלה שכוחות הצי והאוויר שהיו מוצבים בארץ באביב 1947, בעת התגברות ההעפלה, לא הספיקו כדי למנוע פריצת ההסגר, אם ימשיכו לפעול במסגרת החוק הבין-לאומי וינסו לעצור את הספינות רק אחרי תדירתן לתחום המים הטריטוריאליים. זאת ועוד, אף על פי שהמאבק בין תיילי הצי והמעפילים היה מבוקר על ידי שני הצדדים, הוא לא תיה נעדר סיכונים. הבריטים אמנם נמנעו מפתיחה באש על ספינות המעפילים, אבל שיטת התמרון של "ריצת" המשתתות לאורך דופן הספינות והנגיחות בהן, סיכנה את יציבותן.

בעת לכידתה של הספינה "לטרון" למשל, נוצר מצב מסוכן עד כי חספינה, שבלאו הכי לא הייתה יציבה, כמעט והתהפכה מעוצמת תנגוחה של המשחתת.

להתחפך תוך כדי השתלטות עליה ויהיו אז אבידות רבות, בנפש. במברק ששלח לאדמירליות התריע בפני ההשפעה שתהיה לכך בדעת הקהל העולמית וכי אין ספק שהיהודים ינצלו זאת לצרכי תעמולה, יאשימו את חצי ויטילו את האחריות על ממשלת הוד מלכותו. לכן הציע להקדים ולהכין הסברה מוקדמת לקראת אפשרות כזאת.

מלבד חששם מהתעמולה היהודית דאגו מפקדי חצי גם לנכסיהם. נגיחה בספינת עץ או ספינת ברזל ישנה פערה בהן חור וסיכנה את נוסעיה. אבל נגיחה בספינה כבדה שדפנותיה חזקות יכלה לגרום גם נזק למשחתת הנוגחת. ואכן היו מקרים שמשחתות שעסקו בציד ספינות המעפילים ניזוקו מהן במהלך לכידתן. כך למשל, במהלך לכידתה של "אקסודוס" ניזוקו קשה שתי משחתות "צ'ריטי" ("Charity") ו"צ'יפטיין" ("Chieftaine"), שנזקקו לאחר מכן לתיקונים ממושכים ובינתיים יצאו משירות פעיל. זאת ועוד, הספינות הגדולות והגבוהות הציבו אתגר חדש בפני המשחתות שהיו בדרך כלל נמוכות מהן, כיוון שבשיטה המקובלת קשה היה לעצור אותן ולהשתלט עליהן. בעיה זאת כבר עלתה בכל חריפותה לקראת לכידתה של "כנסת ישראל" ובייחוד של "אקסודוס".

הוראות הפתיחה באש לחיילים בעת לכידת הספינות היו חמורות והן הוגבלו להגנה עצמית במקרים של סכנת חיים. עם זאת בקטטות שהתפתחו בין החיילים למעפילים קשה היה לקבוע באיזה נסיבות בדיוק פתח החייל באש. ידוע לנו על מספר מקרים בהם פתחו החיילים באש על המעפילים מטווח קצר וגרמו לפציעות ואף לאבידות בנפש. מחדיווחים הבריטיים הפנימיים עולה שבמקרים של פגיעות בנפש נחקרו המפקדים האחראיים ונדרשו להסביר את הנסיבות, אך לא נראה שמישהו מהמעורבים בתקריות החמורות הללו נתן את הדין על כך. בדרך כלל נטו המפקדים להצדיק את החיילים שגרמו לפגיעות הקטלניות. למרות זאת לא הייתי מציע להעריך את יחס החיילים הבריטיים למעפילים רק על פי המקרים הקשים והקיצוניים. היחס של חיילי חצי למעפילים לא היה אחיד. ככלל הם לא ששו לקראת המשימה החדשה שהזדמנה להם עם תום המלחמה, אך מילאו אותה כחיילים ממושמעים. היו ביניהם שבפירוש סלדו להילחם נגד ציבור פליטים שבתוכם יש נשים וילדים. גם רגשות האיבה שנתקלו בהם והעלבונות שהטיחו בהם

לרסנם, עלולים היו להיווצר מצבים חמורים יותר.

כללית אפשר לומר, שהקו שאפיין את התנהגותם של הבריטים במלחמתם נגד ההעפלה היה תערובת של נחישות וקשיחות מרוסנת. מה שאיננו מוטל בספק הוא, שלא היה להם כל עניין להרבות באבידות בנפש בקרב המעפילים. בסך הכול נפלו עשרה מעפילים במאבק על תאניות בשנים של 1946-1947 שהם תקופת השיא במאבק ההעפלה. עם כל הצער על הנופלים, זהו מספר לא גדול בהתחשב בנסיבות ובתנאים בהם התרחשו מאבקים אלה. בהקשר זה צריך לציין שבידי מפקדי המשחתות היו הוראות קשוחות וחד-משמעיות למנוע, בכל האמצעים, מספינות המעפילים, להנחית את אנשיהן בחוף, אפילו אם יצטרכו לפתוח עליהן באש. ואולם דבר זה צריך להיעשות רק בתחום המים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל. הגבלה זאת לא הניחה את דעתם של המפקדים בשטח, כיוון שהכוח שהיה פרוש לאורך חופי הארץ ושיטות הפעולה שננקטו, לא אפשרו לטפל בו זמנית ביותר משני כלי שיט החודרים לתחום זה. גם מרחב התמרון שבו חייבות היו המשחתות לפעול מול ספינות גדולות ומהירות יותר היה צר מדי. בעיקר, כאשר מפקדי הספינות החלו יותר ויותר להעיז ולתמרן עם הספינות כדי לקרבן אל החוף, מבלי לחסס אפילו להעלותן על שרטון. מפקדי הצי חזרו ודרשו מהממונים עליהם באדמירליות יתר חופש פעולה, כדי להתיר להם ללכוד את ספינות המעפילים מחוץ לתחום המים הטריטוריאליים.

דרישה זאת לא ירדה מסדר היום של האדמירליות והממשלה. לראשונה היא הועלתה באופן רשמי בנובמבר 1946, לקראת לכידתה של "כנסת ישראל". הבעיה חייתה עקרונית והיו לה השלכות פוליטיות בין-לאומיות בתחום חוק הימי. הקבינט אסר אז באופן חד-משמעי לתקוף את ספינות המעפילים כלב ים. הנושא חזר ועלה שוב באפריל 1947 כשהבריטים החלו בהכנות לקראת לכידתה של "אקסודוס", כשזו רק חגיעה לים התיכון. כבר אז העריכו מפקדי הצי, כי בשל ממדיה ומהירותה קשה יהיה למשחתות ללכוד אותה ולהשתלט עליה אם יאלצו לעשות זאת בתחום המים הטריטוריאליים. לבסוף כידוע הם תקפו את האנייה בעודה בלב ים, הרחק מהחוף, דבר שגרם להם לאחר מכן נזק הסברתי בלתי-חפיד.

לכללי משחק מוסכמים בעניין זה עם המוסד. שלושה שבועות לפני שהחלה פרשת "אקסודוס", העביר קצין צי בכיר לאנשי המוסד בארץ אזהרה באמצעות איש ביניים שבה נאמר:

> מכוון שרוב האניות עמוסות משא רב למעלה מהמידה, ישנה סכנה חמורה שאחת מהן תתהפך ותטבע ויהיו אז קרבנות למאות. על כן, הוא מבקש שלהבא בחינתן פקודה לעצור, יש לעצור את הספינה. לא אכפת לו אם המעפילים יגלו התנגדות סמלית, ויש למצוא דרך כיצד לעשות זאת, ובלבד לא לסכן את חיי האנשים.

לא ברור אם אזהרה זאת השפיעה על קובעי מדיניות ההתנגדות באניות. מכל מקום, במקרה של "אקסודוס" זה ודאי לא השפיע. במהלך לכידתה של אנייה גדולה זאת הם מיצו למעשה את הטקטיקה שנקטו בה עד אז נגד ספינות המעפילים. במקרה זה הם אמנם הצליחו להשתלט על האנייה, אבל במחיר נפגעים רבים מקרב המעפילים. שלושה הרוגים וכ-200 פצועים. הצלחה זאת כפסע היה בינה לבין אסון ימי רב ממדים.

עוד בטרם הסתיימה פרשת "אקסודוס", שבו ונפתחו דיונים בפיקוד הצי עם גורמי ביטחון אחרים להפקת לקחים. דיונים אלה נמשכו במשך החודשים אוגוסט וספטמבר 1947. על מידת התסכול והרגשת חוסר האונים שחשו אנשי הצי נוכח המשך ההעפלה אחרי פרשת "אקסודוס", ניתן ללמוד משדר ששלח מפקד הצי במזרח התיכון לאדמירליות, ובו הוא מעלה ספקות לגבי שיטת ההשתלטות המקובלת על הספינות בים. במקומה הוא כבר העדיף לאפשר לספינות להנחית את נוסעיהן בחוף ושהצבא יטפל בהם. את זה הציע לא אחר, אלא האיש שלחץ כל הזמן להעניק לצי יד חופשית כדי לעצור את ספינות המעפילים בלב ים, ומי שהיה אחראי על תקיפתה ולכידתה של "אקסודוס" בלב ים, הרחק מתחום המים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל.

בדרגים הבכירים בלונדון, אלה שהיו מופקדים על המלחמה בהעפלה, לא קיבלו את ההצעה, והוחלט להמשיך במדיניות הקיימת. החלטה זאת התבססה כבר על סמך ההנחה שאם לא יחזירו את המעפילים לאירופה, תפחת התנגדותם

הספינות שהגיעו לארץ אחרי "אקסודוס", "חללי גשר א-זיו" וישיבת ציון שכמעט ולא התנגדו למעצרן. ב-8 בספטמבר 1947 הורדו מעפילי "אקסודוס" בנמל המבורג שבגרמייה, ובכך באה אל קצה פרשה עגומה זאת שבה הגיע מאבק ההעפלה לשיאו. שבועיים לאחר מכן הודיע שר המושבות, קריץ'-ג'ונס בעצרת האומות המאוחדות כי בדעת בריטניה לסיים את המנדט בארץ-ישראל. להודעה זאת ולתהליך המדיני שבא בעקבותיה הייתה ללא ספק השפעה גם על מלחמתם של הבריטים בהעפלה. הם המשיכו לרדוף אחרי ספינות המעפילים ולגרש את נוסעיהן לקפריסין עד שקיפלו את דגל היוניון ג'ק מעל ארמון הנציב בירושלים, אך להט המלחמה שלהם הלך ופחת ככל שגבר קצב פינוי הכוחות שלהם מתארץ. אחרי החלטת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947 השתנה גם יעודה של העלייה הבלתי-ליגאלית והיא נועדה בעיקר לחזרמת אנשים צעירים כדי לתגבר את היישוב במלחמתו.

מאז תום שלטון המנדט הבריטי בארץ, מנסים היסטוריונים להשיב על השאלה: מהו הדבר שגרם לאנגלים להחליט ב-1947 לסיים את שלטונם בה ולחוציא את כוחותיהם ממנה, ומה חיה משקלה של ההעפלה בקבלת החלטה זאת? היום, כשרוב התיעוד של קבלת ההחלטות של הממשלה הבריטית פתוח לעיון החוקרים, איננו יכולים לומר כי לחץ ההעפלה בלבד הוא שהביאם לכך. ועם זאת ניתן לומר, ללא צל של ספק, שלהעפלה ולמלחמתם הסיזיפית בה, הייתה השפעה מצטברת, אשר המאיסה עליהם את השלטון בארץ.

כראיה אביא את עמדותיהם בנושא זה של שני מדינאים בריטיים מרכזיים, שהייתה להם מעורבות אישית עמוקה במלחמה נגד ההעפלה בשנים 1946-1948. הראשון הוא גנרל קנינגהם, הנציב העליון האחרון בארץ-ישראל, והשני הוא שר החוץ, בווין. בתחילת דרכו כנציב עליון היה קנינגהם מן הלוחמים הנוקשים בעלייה הבלתי-ליגאלית. הוא גם היה בין היוזמים הראשונים של גירוש המעפילים מתארץ. הוא התמיד בעמדה זו עד סוף 1946. בפברואר 1947, אחרי כישלון השיחות המדיניות בין הסוכנות לממשלה הבריטית בלונדון, כשחתברר לו שלא זו בלבד שלא הצליחו לבלום את ההעפלה, אלא שלקראת הקיץ היא אף עומדת להתגבר בעוצמה רבה יותר, שינה את דעתו והודה בכישלון מדיניות הגירושים. באותה תקופה הגיע קנינגהם למסקנה, כי העלייה הבלתי-ליגאלית איננה רק אמצעי בידי

זאת אכן קיימת בעיה אנושית שלא באה על פתרונה, וכי המלחמה נגד ההעפלה מאחדת את כל היישוב היהודי נגד הבריטים, למן המתונים ועד לקיצוניים. לאור מסקנה זאת, חזר והזהיר את הממונים עליו בלונדון, כי אם לא ישנו את מדיניות העלייה, יתדרדר מצב הביטחון בארץ, ולא ניתן יהיה להשליט בה סדר באמצעים שהם פחות ממלחמה גלויה ביישוב היהודי כולו, דבר שלדעתו לא תוכל הממשלה לעמוד בו. במרס 1947 לא שעו בלונדון לאזהרתו של הנציב העליון והממשלה החליטה, על פי הנחיותיו של בווין, להגביר את המלחמה בהעפלה, החלטה אשר הביאה בסופו של דבר להסתבכותה של הממשלה הבריטית בפרשת "אקסודוס".

והנה, עוד בטרם הגיעה פרשת "אקסודוס" לסיומה, כבר הלך והתארגן ברומניה מבצע "הפאנים", המבצע הגדול ביותר בתולדות ההעפלה, שבו עתידים היו להשיט ארצה בבת אחת יותר מחמישה-עשר אלף מעפילים. באותה עת היו כבר מחנות קפריסין מלאים עד אפס מקום. פקידי משרד המושבות והצבא שהיו צריכים לדאוג לקליטתם ושיכונם של מעפילים אלה, היו אובדי עצות ולא ידעו היכן לשכנם. הועלו אז כל מיני הצעות מנהליות כדי לפתור את הבעיה. הנציב העליון, ששותף בדיונים האלה, היה כבר אז מוכן להרחיק לכת. הוא גרס שאם כבר חייבים להודות בכישלון המלחמה נגד ההעפלה וכישלון מדיניות הגירושים, יש לפחות להוציא מתוך מעז ולהביך את היהודים. על כן הציע להכניס לארץ את כל המעפילים שיבואו מרומניה על חשבון הסרטיפיקטים של שנה מראש ולהפסיק כל עלייה ממקומות אחרים. הוא העריך אז, כי היישוב בארץ ממילא אינו ערוך לקליטת מספר כה גדול של עולים בבת אחת, והממשלה הבריטית תחסוך לעצמה את הוצאות גירושם והחזקתם בקפריסין.

בווין, שהיה מודע לא פחות מאחרים לכישלון מלחמתו בעלייה הבלתי-ליגאלית, עדיין לא מוכן היה לוותר ולהיכנע לחולשת הדעת שאחזה במשרד המושבות ובנציב העליון. בדיון שהתקיים בוועדה לענייני העלייה הבלתי-ליגאלית של הקבינט הבריטי ב-15 באוקטובר 1947, חזר וקבע, כי את כל העולים הבלתי-ליגאליים שיגיעו לארץ יש לגרש ולשכן במחנות הקיימים בקפריסין, אפילו אם יצטרכו לצופף אותם שם עוד יותר. כל עוד שולטת הממשלה הבריטית בארץ-ישראל אמר, היא תאכוף את חוקי ההגירה בארץ זאת.

הפינוי מארץ-ישראל, על מנת לקצר עד כמה שאפשר את תקופת אחרי-הפינוי בריטניה על מעצרם של העולים הבלתי-ליגאליים. דברים אלה נאמרו חודש וחצי לפני החלטת עצרת האו"ם של ה-29 בנובמבר, על סיום המנדט הבריטי בארץ-ישראל והקמת מדינה יהודית בה.

* * *

יום ע

תרומת ההעפלה
במאבק נגד הבריטים
1947 - 1945

נחום בוגנר

אביבה חלמיש

עידית זרטל

חוברת י"א

1991
Copy 2
המרכז לתולדות
כוח המגן - ה"הגנה"
יד טבנקין
רמת אפעל
מיקוד 52960

אוניברסיטת חיפה
הספרייה

סדרת חוברות ימי עיון
חוברת י"א
תאריך יום העיון: 14.3.1990
עריכה: לאה צרפתי
סדר: אדלה זמיר 03-5241737
דפוס שקד, תל-אביב
אפריל 1991

כל הזכויות שמורות למרכז
לתולדות כוח המגן - ה"הגנה"
Ramat Efal 52960 - ISRAEL

תוכן הדברים

המנחה, מאיר פעיל — דברי פתיחה .....

נחום בוגנר — המלחמה נגד ההעפלה בשנים 1945 - 1948 בהשתקפות התיעוד הבריטי .....

אביבה חלמיש — בריטניה הגדולה נגד "אקסודוס 1947": למי הניצחון ומה מחירו? .....

עדית זרטל — המוסד לעלי"ה ב' כמכשיר פוליטי של ההנהגה הציונית .....

ד י ו ן

זאב צור .....

ישראל אורבך .....

אלחנן אורן .....

סמק .....

משה דפני .....